

تاریخ تکوین خانواده

«منشأ خانواده، مالکیت خصوصی و دولت» رساله‌ای است از فردریک انگلس که در سال ۱۸۸۴ نوشته شد. انگلس در این کتاب، شکل‌گیری و تحولات خانواده و پدید آمدن دولت را از منظر ماتریالیسم تاریخی بررسی می‌کند. بخش‌هایی از کتاب بر پایه یادداشت‌های کارل مارکس بر کتاب «جامعه باستان» اثر لویس مورگان نوشته شده است. مارکس برای کشفیات مورگان جامعه‌شناس و مردم‌شناس آمریکایی (۱۸۱۸-۱۸۸۱) درباره تاریخ ابتدایی انسان اهمیت و ارزش بسیار قائل بود و خود می‌خواست نتایج پژوهش‌های مورگان را در کتابی مخصوص گردآوری و تحلیل کند، ولی مرگ مانع از آن شد که به این نیت جامه عمل بپوشاند. هدف مارکس این بود که پژوهش وسیع مورگان را درباره تکامل انسان با «بینش ماتریالیستی از تاریخ» پیوند بزند. انگلس در سراسر کتاب برای رسیدن به این هدف تلاش می‌کند. مسعود احمدزاده نخستین ایرانی بود که در سال‌های پایانی دهه چهل به ترجمه بخش‌هایی از این اثر درخشان انگلس پرداخت. در شرایط آن روز جنبش مارکسیستی، آنچه که در درجه نخست اهمیت قرار داشت فراگرفتن روش‌شناسی مارکسیستی بود، بنابراین مثل سایر مبارزان آن دوره در ترجمه پاره‌ای از آثار کلاسیک تنها به ترجمه بخش‌های مهم آن بسنده می‌کردند تا بتوانند شمار هرچه بیشتری از این آثار را در دست فارسی‌زبانان قرار دهند. تکمیل و بازترجمه این اثر در دهه ۱۳۵۰ توسط خسرو پارسا در خارج از کشور انجام شد. این کتاب که در آستانه انقلاب به صورت «کتاب جلد سفید» در دسترس بود، یک‌بار در سال ۱۳۸۰ توسط نشر جامی، بار دوم در سال ۱۳۸۶ توسط نشر دیگر و به تازگی با مقدمه‌ای از اولین رید (با ترجمه مجزای این مقدمه به قلم خسرو کلانتری) توسط نشر طلایه پرسو منتشر شده است.

فصل اول کتاب به پیشاتاریخ می‌پردازد و دوره‌های «توحش» و «بربریت» را بررسی می‌کند. فصل دوم درباره تکوین نهاد «خانواده» است و «خانواده همخون»، «خانواده پونالوایی»، «خانواده یارگیر» و «خانواده تک‌همسری» را بررسی می‌کند. فصل‌های سوم تا نهم کتاب به تیره‌های ایروکویی، تیره یونانی، پیدایش دولت آتن، تیره و دولت در روم، تیره در میان سلتی‌ها و ژرمن‌ها، تشکیل دولت میان ژرمن‌ها و بربریت و تمدن اختصاص دارد. پیوست کتاب شامل یک مورد تازه کشف‌شده از ازدواج گروهی (در زمان نگارش کتاب) و نقش کار در گذار از میمون به انسان است.

بررسی تاریخ خانواده از سال ۱۸۶۱ با انتشار کتاب «حق مادری» نوشته باکوفن آغاز شد. باکوفن معتقد بود که انسان در آغاز در حالت بی‌بندوبار جنسی زندگی می‌کرده که ازدواج اشتراکی نامیده می‌شده است. این بی‌بندوباری باعث می‌شد تبار

پدري يك سره غير قطعي باشد، بنا بر اين اصل و نسب تنها از سوي زن برابر حق مادري شناختني بود. ديگر اينكه اين پديده در آغاز در ميان همه مردمان روزگاران كه ن صا دق بوده است. در نتيجه از ميان پدر و مادر نسل جوان، تنها زن به مثابه يگانه زاينده بي چون و چر اي نسل تازه از ستايش و توجه زيادي برخوردار مي شد كه بنا به برداشت با كوفن اين پديده تا مرز حكومت مطلق (زن سالاري) پيش رفت. گذار به تك همسري كه در آن زن تنها از آن يك مرد است در بر گيرنده نقض مقررات مذهبي نخستين بود كه بايد جبران مي شد يا اينكه زن تحمل آن نقض مقررات را با واگذاري خود براي زماني محدود به ديگران خريداري مي كرد. با كوفن براي اثبات نظرات خود نقل قول هاي پر شماری از ادبيات كلاسيك مي آورد كه آنها را با دقت بسيار زيادي فراهم کرده است. بنا بر نوشته او تحول از ازدواج اشتراكي به تك همسري و از حق مادري به حق پدري به ويژه در ميان يونانيان در نتيجه تحول اندیشه های مذهبي و پيداشدن خدایان نوین بود به گونه ای که یکی کم کم ديگري را از صحنه بيرون کرد.

بايد ياد آوري کرد كه در زمينه مورد بررسي انگلس بعدها پژوهش هاي وسيعي انجام شده و آثار معتبري به ويژه درباره چگونگي تكوين انسان و مراحل نخستين جامعه انساني به چاپ رسيده است اما تكامل نيرومند پژوهش هاي علمي هنوز از اهميت شگرف علمي و تاريخي اثر انگلس نكاسته است. اين تحول و تكميل يافته هاي باستاني موضوعي بود كه در زمان انگلس هم مطرح بود. او مي گويد: «امروزه مدارك ما در زمينه تاريخ جامعه هاي انساني نخستين افزايش بسيار يافته است. افزون بر انسان شناسان، جهانگردان و تاريخ نويسان حرفه اي پيشاتاريخ، دانشجويان حقوق تطبيقي هم در اين راه وارد شده اند و مطالب و ديده گاه هاي نويني به دست داده اند. در نتيجه برخي از فرضيه هاي مورگان در برخي زمينه ها سست شده است اما مدرك هاي نوين در هيچ جا به دگرگون شدن برداشت هاي بنيادين او نينجاميده است. نظامي كه وي در بررسي تاريخ جامعه هاي نخستيني پديد آورد، در ويژگي هاي بنياني اش تا امروز به قوت خود باقي مانده است». انگلس اثر خود را طي سه ماه (از مارس تا مه ۱۸۸۴) نوشت و آن را در اكتوبر همين سال منتشر كرد. اين اثر طي شش سال چهار بار به چاپ رسيد. انگلس در جريان چاپ چهارم اثر، يعني طي سال هاي ۱۸۹۱ - ۱۸۹۰، تغييرات فراواني در آن وارد كرد و برخي مطالب آن را تكميل كرد. از جمله در بخش مربوط به خانواده، از نتيجه تحقيقات كوالوسكي، جامعه شناس روس (۱۸۵۱ - ۱۹۱۶) استفاده شاياني كرد. به علاوه پيش گفتار تازه اي بر كتاب افزود و از نظريات مورخ سوئيسي باكوفن (۱۸۱۵ - ۱۸۸۷) و مورخ و حقوق دان اسكاتلندي، مك لنان (۱۸۲۷ - ۱۸۸۱) در اين پيش گفتار استفاده كرد. اين پيش گفتار نخست به صورت مقاله اي جداگانه در سال ۱۸۹۱ انتشار يافت و سپس انگلس آن را بر اثر خويش افزود. انگلس در «منشأ خانواده، مالكييت خصوصي و دولت» مسائل عمده جامعه ابتدائي (كمون اوليه) را بررسي مي كند، سير تكامل و تحول مناسبات خانوادگي و زناشويي را تحليل مي كند، مشخصات «كمونيسم» دودماني (در نمونه خلق هاي يونان و ژرمن) را نشان مي دهد و توضيح مي دهد كه علل اقتصادي متلاشي شدن آن چه بود و در جريان اين فروپاشي چگونه مالكييت خصوصي،

طبقه و دولت پدید آمد. در فصول مختلف این کتاب، انگلس روند پیدایش مالکیت خصوصی، نابرابری در ثروت، طبقات و دولت را روشن می‌کند و به‌رغم نظریه جامعه‌شناسان بورژوا، که مدعی بودند که این مقولات گویا همیشه در تاریخ بشر وجود داشته و خود آنها محصول غرایز ابدی انسانی است، نشان می‌دهد که مالکیت خصوصی از موعد معینی در تاریخ بشر پدیدار می‌شود و پیدایش دولت نیز نتیجه پیدایش مالکیت خصوصی، نابرابری در ثروت و تقسیم جامعه به طبقات متخاصم است. انگلس نشان می‌دهد که افزایش بازده کار و تحول در تقسیم کار اجتماعی منجر به پیدایش مبادله محصولات، ایجاد طبقات، تحقق مالکیت خصوصی و در نتیجه فروپاشی کمونیسم اولیه و ظهور دولت شده است. دولت به‌مثابه حربه طبقات بهره‌کش برای سرکوب طبقات ستم‌دیده پدید آمده و با از میان رفتن طبقات در جامعه، به‌ناچار ضرورت وجود دولت نیز پایان می‌پذیرد. از نظر او همانطور که مقولات دولت، مالکیت خصوصی و طبقات در تاریخ همزادند، زوال آنها نیز پس از پیروزی نظام کمونیستی روندی است به‌هم‌پیوسته.